

О.Д. Крушельницький, І.В. Огороднійчук

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ЕПІДЕМІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Українська військово-медична академія

Мета роботи – на підставі історичної та сучасної історико-медичної бібліографії та архівних матеріалів розглянути процес розвитку військової епідеміології в Україні та становлення її як дисципліни. Розкриті основні етапи розвитку теорії, практики та висвітлені особистості, які мали місце у створенні та розвитку військової епідеміології.

Ключові слова: військова епідеміологія, епідемії, Збройні Сили України, військовослужбовці, Служба превентивної медицини.

Військова епідеміологія – спеціальний розділ епідеміології як науки і галузь військової медицини, яка вивчає причини виникнення і механізм розвитку епідемічного процесу в військах у мирний час і при надзвичайних ситуаціях.

Військова епідеміологія має такі розділи:

- теоретичні та методичні основи військової епідеміології;
- система протиепідемічних заходів у військах і серед населення в мирний і воєнний час;
- протиепідемічний захист військ і населення в умовах використання ймовірним супротивником біологічної зброї;
- санітарно-епідеміологічна і бактеріологічна розвідка та індикація біологічної зброї;
- епідеміологія та профілактика окремих інфекцій.

Теоретичною основою військової епідеміології є вчення про епідемічний процес, загальні закономірності якого однакові як серед цивільного населення, так і серед військових колективів. Однак, слід зазначити, що умови комплектування, специфіка служби, побут, підготовка і бойові дії військових контингентів впливають на прояви епідемічного процесу в армійських колективах. Основними задачами військової епідеміології є:

- аналіз та оцінка епідемічної ситуації у військах і в районі їх розташування (дії);
- проведення обґрунтованих профілактичних та проти-епідемічних заходів, спрямованих на зниження інфекційної захворюваності у військах та запобігання їй;
- проведення заходів щодо захисту військ від біологічної зброї при використанні її ймовірним супротивником;

– аналіз та оцінка ефективності профілактичних і проти-епідемічних заходів та епідеміологічного нагляду у військах [1].

Основні етапи розвитку теорії і практики військової епідеміології.

В основі сучасної епідеміології як вчення про епідемічний процес лежать, по-перше, багатовіковий досвід спостережувальної епідеміології і, по-друге, досягнення медичної науки щодо вивчення інфекційних хвороб.

За часів спостережувальної епідеміології протиепідемічні заходи мали емпіричний характер. Перші елементи емпіричних протиепідемічних заходів були виявлені у старовинних літературних пам'ятках. Ці прийоми не мали під собою твердого наукового підґрунтя і були недостатньо ефективними. Проте, використані у військах, вони мали деякий успіх у боротьбі з епідеміями. З плином часу відбирали найбільш ефективні з них, що виправдали себе у практиці протиепідемічного захисту військ.

У 375 році до нашої ери римський військовий письменник Вегецій не рекомендував розташовувати війська у надмірно великій кількості і занадто довго в одній і тій же місцевості, тому що, на його думку, при цьому псується повітря і виникають небезпечні епідемії. Він же застерігав від того, що споживання солдатами недоброякісної води викликає проноси. Характер і обґрунтованість протиепідемічних заходів протягом багатьох століть мало чим відрізнялись від того, що було написано Вегецієм.

Перші відомості про гігієнічні та протиепідемічні заходи у військах належать до XIV століття. Для запобігання занесенню інфекції у війська в XV-XVI століттях почали застосовувати такі заходи, як організація «застав» і «карантинів», проведення санітарно-епідеміологічної розвідки. З початку XVII століття у військах почали служити лікарі, котрі виконували в основному лікувальні функції і одночасно були консультантами командирів з проведення профілактичних заходів.

Аналіз наявних матеріалів свідчить про існування раціональних форм організації заходів, особливо щодо боротьби з чумою. Так, наприклад, в період російсько-турецької війни 1768-1774 рр., базуючись на результатах санітар-

но-епідеміологічної розвідки, виявляли осередки чуми і командування змінювало маршрути руху військ. Поряд з цим, у виявлених осередках чуми серед цивільного населення проводились заходи для запобігання занесенню інфекції у війська. Під час проходження по небезпечній території армію оточували ланцюгом кінних роз'їздів, які не допускали контакту солдат з місцевим населенням. На відстані півверсти від останніх ар'єргардів йшов «рухомий карантин (особлива команда)» з хворими, які були виявлені й перебували в повній ізоляції від військ (їжа видавалася через передаточні пункти). Це формування було першим у світовій військовій медицині.

Подальший розвиток система протиепідемічного захисту військ отримала у XVIII столітті під час боротьби з чумою завдяки науковим працям видатного вченого Данила Самойловича.

Д. Самойлович, поряд з штаб-лікарем Е. Білопольським, є по суті творцем передумов, за якими будувалася протиепідемічна справа, його праці стали важливою віхою на шляху до створення військово-медичної науки, у тому числі епідеміології в Україні, через велику кількість епідемії чуми [1, 2].

Д. Самойлович запропонував профілактичне щеплення проти чуми подібно до варіоляції проти віспи. Його праці сприяли проведенню санітарних заходів у російській армії. Тут розгорнув велику оздоровчу діяльність штаб-лікар Юхим Білопольський, який уклав «Правила для медичних чинів». Він керував організацією заходів, спрямованих на охорону здоров'я солдатів. Під керівництвом Д. Самойловича працював у приморських шпиталях на узбережжі Чорного моря.

Науково-практична основа сучасної військової епідеміології була закладена ще одним видатним нашим співвітчизником – академіком Д.К. Заболотним. Важливий етап його діяльності в цій галузі належить до часів Першої світової війни.

Система протиепідемічного захисту військовослужбовців, яка була створена під керівництвом Заболотного, включала спеціальні шпиталі для хворих на холеру, дезінфекційні пункти, польові лазні. Під час спалаху холери взимку 1915 р. в Карпатах Заболотний організував проти-епідемічні заходи, використавши при цьому вагон-лабораторію як пересувний протиепідемічний засіб, що послужило прецедентом для створення пересувних санітарно-епідеміологічних підрозділів.

Для удосконалення схеми заходів з метою боротьби із заразними захворюваннями (наприклад, в Україні) він застосував обсервацію в спеціальних пунктах осіб, які наразилися на ризик зараження, «фільтри» на шляхах евакуації для затримки бацилоносців, створення дезінфекційних поїздів з баклабораторіями і гігієнічних загонів в арміях на чолі з фахівцями-епідеміологами і бактеріологами.

За пропозицією вченого для контролю за реалізацією протиепідемічних заходів (наприклад, при санітарному управлінні румунського фронту) діяли гідротехнічна, щепна, протичумна, венерична та інші спеціалізовані комісії (всього дев'ять). Застосування щеплень проти тифу і холери також сприяло створенню спеціалізованої лабораторії з виготовлення асоційованих вакцин, якій було надано ім'я І.І. Мечникова. Інспектуючи підпорядковані йому протиепідемічні та інші установи і підрозділи, а також підлеглих лікарів і фельдшерів, він перевіряв ефективність контролю за водопостачанням військових частин, роботою пралень, лазень, дезкамер.

Складна епідемічна ситуація вимагала підготовки фахівців відповідного профілю. Тому професор очолює керівництво кафедрою медичної мікробіології і епідеміології з дезінфекційною справою, яка на той час (у травні 1924 р.) існувала у Військово-медичній Академії у Петербурзі.

Для поліпшення організації протиепідемічних і профілактичних заходів Д.К. Заболотний організував вивчення особливостей побуту військовослужбовців Червоної Армії та перебігу заразних захворювань у військових колективах, що привело до того, що очолювана ним кафедра перетворилася на великий науковий і консультативний центр [2].

Саме в умовах війн на теренах України у 1920 р. в Одесі при місцевому медичному інституті була створена перша у світі кафедра епідеміології. Її організатор – Данило Кирилович Заболотний (1866-1929 рр.), який ще до війни здійснив неодноразові, причому досить успішні експедиційні дослідження в осередках чуми. Йому належить відкриття природних осередків цієї хвороби. Д.К. Заболотний написав перший підручник з епідеміології, створив школу українських епідеміологів, до якої належали Лев Васильович Громашевський, Сергій Нечипорович Ручковський та інші, які в подальшому зробили величезний внесок у розвиток епідеміології в Україні. Д.К. Заболотного по праву вважають основоположником української епідеміології [1, 2].

Подальшому розвитку військової епідеміології сприяли фундаментальні праці академіка Л.В. Громашевського, а саме його вчення про механізм передачі збудників інфекції. Він розробив такі основоположні питання загальної епідеміології, як рушійні сили епідемічного процесу, взаємодія соціальних, біологічних і екологічних чинників епідемічного процесу та його закономірності на основі яких сформулював закони епідеміології. Славетна вітчизняна школа епідеміологів, представлена видатними вченими в цій галузі медицини Д.К. Заболотним, Л.В. Громашевським, А.М. Заріцьким та іншими.

Викладання військової епідеміології ведеться у всіх вишах України в межах програми «Епідеміологія в надзвичайних ситуаціях з військовою епідеміологією». Підготовка фахівців з військової епідеміології проводиться на кафедрі військово-профілактичної медицини Української військово-

медичної академії. Випускники Академії за фахом профілактичної медицини отримують призначення в установи та заклади Служби превентивної медицини МО України, яка була створена відповідно до Наказу МО України № 505 від 29.09.2017 р. [3]

Поняття превентивної медицини (від франц. *preventif* – «превентивний», «упереджений», від нідерл. *praevenire* – «упереджувати, випереджати», поки що не увійшло в звичний побут нашої медичної громадськості. Тим більше незнайоме для широких мас населення. Між тим європейські й світові інститути здоров'я вже давно не лише використовують цей термін, але й активно розвивають превентивну медицину як таку, що «випереджає» прогресування розвитку захворювань. Спеціалізовані структури Служби превентивної медицини успішно функціонують у військах країн-членів НАТО [4].

Література

1. Військова епідеміологія (загальні питання): підручник для слухачів УВМА IV рівня акредитації / За ред. професора М.І. Хижняка / В.Л. Савицький, О.Д. Крушельницький, М.І. Хижняк. – К.: УВМА, 2010. – 524 с.
2. Наказ МО України № 505 від 29 вересня 2017 р. «Про затвердження положення про Службу превентивної медицини Міністерства оборони України».
3. Андрейчин М.А., Крушельницький О.Д., Копча В.С., Огороднійчук І.В. Військова епідеміологія з епідеміологією надзвичайних станів: підручник / За ред. М.А. Андрейчина. – Тернопіль: ТДМУ, 2016. – 320 с.
4. Превентивна медицина у військах: підручник в 3-х томах. Том 1 / М.І. Хижняк, А.В. Верба, В.Л. Савицький; за ред. проф. М.І. Хижняка. – К.: «Видавництво Людмила», 2018. – 8-24 с.

Пріоритетним напрямком для української військової епідеміології сьогодні є:

- проведення епідеміологічного аналізу з урахуванням циклічних змін в епідемічному процесі;
- вивчення впливу соціальних і біологічних чинників на розвиток епідемічного процесу у військах, в тому числі оцінка ефективності заходів щодо протиепідемічного захисту ЗС України з урахуванням досвіду проведення АТО/ООС.

Висновок

За час свого становлення військова епідеміологія пройшла довгий шлях. Необхідність її існування зумовлена зростанням актуальності питань до стану здоров'я військовослужбовців як чинника боєздатності військ в умовах проведення ООС.

References

1. Savytskyi, V.L., Krushelnytskyi, O.D., & Khyzhniak, M.I. (2010). *Viiskova epidemiologia (zahalni pytannia): pidruchnyk dlia slukhachiv UMVA IV rivnia akredytatsii [Military epidemiology (general issues): a textbook for students of the IVMA accreditation level IV]*. Khyzhniak, M.I., (Ed.). Kyiv: UVMA [in Ukrainian].
2. *Nakaz MO Ukrainy №505 vid 29 veresnia 2017 r. «Pro zatverdzhennia polozhennia pro Sluzhbu preventyvnoi medytsyny Ministerstva oborony Ukrainy» [Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 505 of September 29, 2017 «On approval of the provision on the Preventive Medicine Service of the Ministry of Defense of Ukraine»]*. [in Ukrainian].
3. Andreychyn, M.A., Krushelnytskyi, O.D., Kopycha, V.S., Ohorodniichuk, I.V. (2016). *Viiskova epidemiologia z epidemiologiyeu nadzvychainykh staniv: pidruchnyk [Military epidemiology with the epidemiology of emergency conditions: Textbook]*. Andreychyn, M.A. (Ed.). Ternopil: TDMU [in Ukrainian].
4. Khyzhniak, M.I., Verba, A.V., & Savytskyi V.L. (2018). *Preventyvna medytsyna u viiskakh: pidruchnyk v 3-kh tomakh. Tom 1 [Preventive medicine in the troops: a textbook in 3 volumes]*. Khyzhniak, M.I. (Ed.). Kyiv: Liudmyla Publishing House [in Ukrainian].

HISTORICAL ASPECTS OF MILITARY EPIDEMIOLOGY IN UKRAINE

O.D. Krushelnytsky, I.V. Ohorodnychuk
Ukrainian Military Medical Academy

SUMMARY. On the basis of historical and modern historical-medical bibliography and archival materials, the article considers the process of development of military epidemiology in Ukraine and its formation as a discipline. The basic stages of the development of theory, practice and enlightened personalities who participated in the creation and development of military epidemiology are revealed.

Key words: *military epidemiology, epidemics, Armed Forces of Ukraine, military personnel, Preventive Medicine Service.*

Відомості про авторів:

Крушельницький Олександр Данилович – к. мед. н., доцент кафедри військово-профілактичної медицини Української військово-медичної академії (м. Київ); iro4ka.ogo@ukr.net

Огороднійчук Ірина Володимирівна – д. мед. н., доцент, професор кафедри військово-профілактичної медицини Української військово-медичної академії (м. Київ); iro4ka.ogo@ukr.net

Information about authors:

Krushelnytsky O.D. – PhD, associate professor of the Department of Military Preventive Medicine of the Ukrainian Military Medical Academy (Kyiv); iro4ka.ogo@ukr.net

Ohorodnychuk I.V. – MD, associate professor, Professor of the Department of Military Preventive Medicine of the Ukrainian Military Medical Academy (Kyiv); iro4ka.ogo@ukr.net

Конфлікту інтересів немає.

Authors have no conflict of interest to declare.

Отримано 8.09.2019 р.